

ӨОЖ 338.43 (574)

Ж. Шормақова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: Jannur_27_mail.ru

Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде АӨК индустриялды-инновациялық дамыту қажеттілігі мен жүзеге асыру жолдары

Аңдатпа. Мақалада агроөнеркәсіптік кешенді индустриялды-инновациялық бағытта дамыту арқылы Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі қарастырылған. Әлем бойынша халық санының күрт өсіп, азық-түлік ресурстарының тапшылығы үдерісі белең алған кезеңде әр мемлекет азаматтарын азық-түлікпен жеткілікті деңгейде қамтамасыз ету мәселесін қарастыруы қажет. АӨК дұрыс бағытта дамытып, Қазақстанның табиғи-ресурстық әлеуетін тиімді пайдалану арқылы импортқа тәуелділікті азайтып, отандық өндірушілерді қолдауға болады.

Түйін сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік импорты, ауыл шаруашылығы өнімдері, отандық өндірістің тұтыну тағамдары, Қазақстандық АӨК, АӨК индустриялды-инновациялық дамуы.

Жуырда әлем халқының саны 7 миллиардтық межеден асып түскені белгілі. Сарапшылардың болжауынша, бұл сан 2030 жылы 8 миллиардқа жетеді. БҰҰ азық-түлік және ауылшаруашылығы мәселелері саласындағы мамандарының айтуынша 2015 жылға қарай әлемде әрбір оныншы тұрғын аштыққа ұшырауы ықтимал. Осындай мәліметтерді ескере отырып, халық санының соңғы жүзжылдықтарда күрт өсуі, алдымен, экономикалық және азық-түліктік дағдарысқа әкеліп соқтыратынын назардан тыс қалдыра алмаймыз. Сондықтан қазіргі таңда қарыштап дамып келе жатқан Қазақстан үшін елдің ұлттық қауіпсіздігінің басты құрауыштарының бірі – азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін шешу күн тәртібіндегі өткір тұрған мәселе болып табылады. Екінші жағынан, ауылшаруашылығы саласындағы орасан зор әлеуетімізді пайдаланып, азық-түлік экспортында көшбасшы мемлекеттердің біріне айналуға мүмкіндік туғанын түсінгеніміз жөн.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі» туралы 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңының 22-бабына сәйкес экономикалық қауіпсіздіктің 4 құрауышының бірі «мемлекет тұтынудың және демографиялық өсудің физиологиялық нормаларын қанағаттандыру үшін жеткілікті болатын сапалы және қауіпсіз азық-түлік тауарларына халықтың нақты және экономикалық қолжетімділігін қамтамасыз

ете алатын экономиканың, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешеннің қорғалу жай-күйін көздейтін азық-түлік қауіпсіздігін» қамтиды [1].

1996 жылы 13 қарашада қабылданған Рим декларациясында көрсетілгендей, «азық-түлік қауіпсіздігі дегеніміз – барлық адамның ұдайы белсенді және салауатты өмір сүруі үшін ас-ауқатқа физикалық және экономикалық тұрғыдан жеткілікті мөлшерде қолжетімділіктің болуы». Рим декларациясы кез келген елдің әр азаматының жеткілікті деңгейде тамақтану, денсаулығын сақтау және аштықтан ада болу құқығын қамтамасыз етуге, ұлттық тәуелсіз азық-түлік жүйесін қалыптастыруға шақырады.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін келесідей алғышарттар орындалуы тиіс:

- елде тұтынылатын азық-түліктің 80%-ы осы елде өндірілуі қажет;

- мемлекет азық-түліктің белгілі бір түрін өндіріп экспорттауға маманданған, ал экспорттан түскен табыс бұл саладағы сыртқы сауда балансында оң сальдоға қол жеткізуге мүмкіндік береді;

- азық-түліктің қажетті мөлшерінен бөлек сақтандыру қорларының көлемімен деңгейлес қосымша мөлшерде (дамыған мемлекеттерде 60 күнге немесе жылдық тұтыну көлемінің 17 % мөлшерінде) өндірілуі.

Елде азық-түліктің белгілі бір түрлері шығарылмаса, немесе қандай да бір себеп-

термен өндіріс көлемі шектелген болса, бұл тауарларды импорттау арқылы қажеттілік қанағаттандырылады. Осы тұста, импорттаушы мемлекеттің экспорттаушы мемлекеттерге азық-түліктік, саяси және өзге де тәуелділікке түспеуі өте маңызды болып табылады [2].

Елдің азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін қалай бағалауға болады деген сауалға ғалымдар бірауыздан «егер мемлекет 25 пайыз азық-түлікті сырттан алатын болса, бұл ел азық-түлік қауіпсіздігінен айырылады» деп жауап беріп отыр. Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметтері бойынша, 2011 жылы негізгі азық-түлік тауарлары импортының көлемі 1 093,7

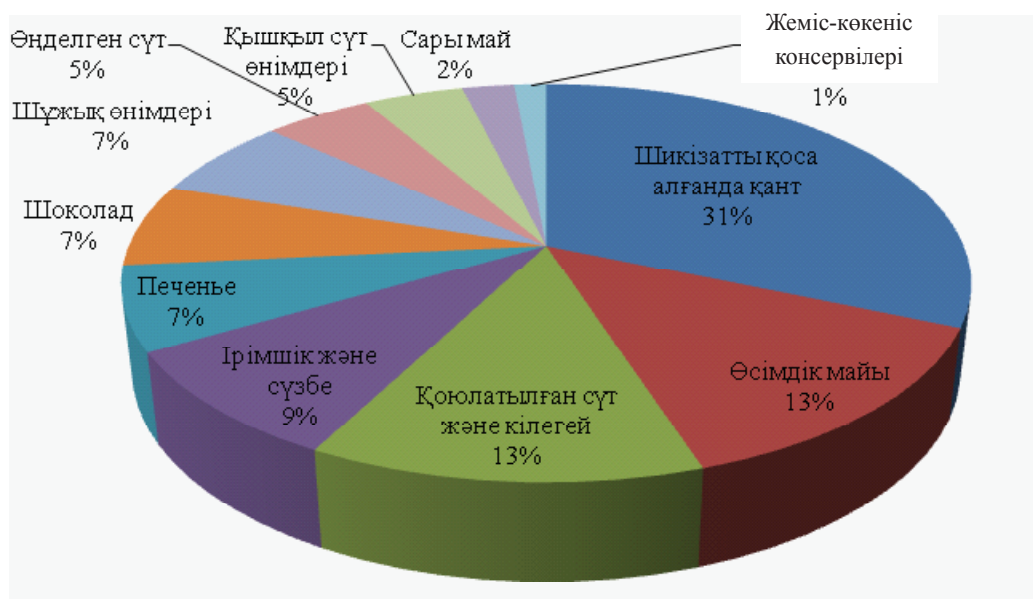
млн. АҚШ долларын құрады. Импортың негізгі үлесін қант, шикізатын қоса алғанда (31%), өсімдік майы (13%), сүт және қоюлатылған кілегей секілді өнімдер алады.

Шешуші қайта өңдеу өнімдері экспорты-импортының теңгерімі бірқатар өнімдер бойынша Қазақстанның үлкен импортқа тәуелділігін 1-2 суреттен көруге болады.

Ауыл шаруашылығының шикізаттық сипаты азық-түлік қауіпсіздігіне кедергі келтіреді. Елдегі ауыл шаруашылығы өнімдерінің 80 пайызы шикізат күйінде шығарылады, ал технологиялық мешеулік салдарынан дайын өнімді жеткілікті көлемде шығара алмай от-

1-сурет – Ішкі тұтыныстағы негізгі азық-түлік тауарлары импортының үлесі, % [3]

2-сурет – Тамақ өнімдері бойынша Қазақстанның импортқа тәуелділігі, тауарлар импортының құрылымы, 2011 ж., % [3]

ырмыз. Мысалға, тәуелсіздік алған жылдардан кейін ауыл шаруашылығы саласындағы техника саны 2 есеге қысқарған, ал қалғанының жартысына жуығы тозығы жетіп, істен шығудың аз-ақ алдында.

Егер 1990 жылдардың басында отандық кәсіпорындарда ет өнімдерінің 60 %-ы мен сүт өнімдерінің 30 %-ы қайта өңделген болса, қазіргі таңда, өкінішке орай, бұл көрсеткіш 20%-ға да жетпей отыр. Сусындарды қоса алғанда, тамақ өнімдері өндірісінің құрылымында негізгі үлесті астықты қайта өңдеу (31,1%), етті қайта өңдеу (9,4%), сүт өңдеу (10,2%), балықты қайта өңдеу (3,2%), жеміс-көкөніс (2,2%), май-тоң май (2,6%) салалары, сусын өндіру (9,5%) алады. Осыдан кейін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі әлеуетімізді толыққанды пайдалана алмай отырғанымызды көруге болады.

Сонымен қатар агроөнеркәсіптік кешеннің дамуын жоспарлауда ауылшаруашылығы өндірісінің тиімділігіне кері әсер ететін келесідей факторларды ескеру қажет:

- Қазақстандағы жер қыртысы табиғи күйінде құнарлылығы төмен және үнемі жетілдіріп отыруды қажет етеді;

- Республика территориясының 66%-ы шөлейттенуде;

- жыртлатын жерлерде гумустың 1/3 бөлігі азайған;

- егістік жерлерде минералды тыңайтқыштар пайдалану салдарынан жер қыртысы өзіндік пайдалы заттарды 240 есе көп жоғалтады.

Байқағанымыздай, Қазақстанның АӨК кешенін дамытып, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында табиғи-климаттық, ұйымдастырушылық, өндірістік мәселелерді қатар қарастыру қажет. Осылардың арасында ең тәуекелі жоғары фактор табиғи-климаттық фактор екені белгілі.

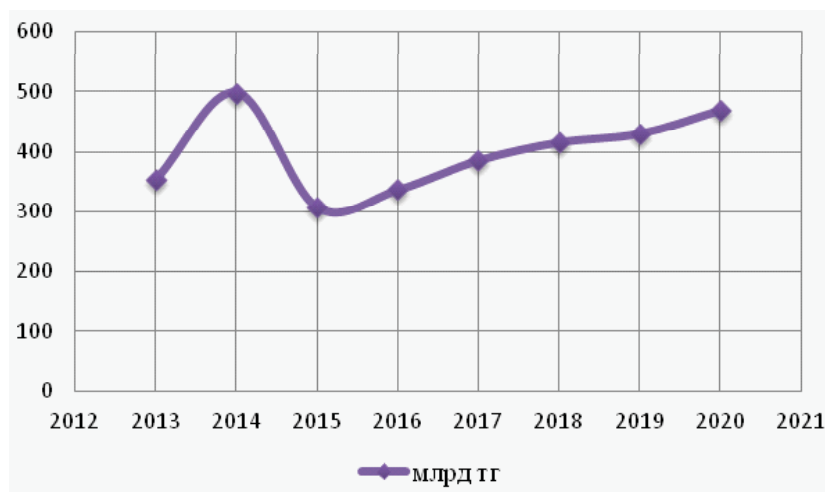
Табиғаттың тосын мінез көрсетулері осы жылы әлемдік қауымдастықты бір сілкіп алғанын білеміз. Мысалға, егін егетін мемлекеттердің барлығы дерлік ауқымды құрғақшылыққа ұшырап, дәнді дақылдар бойынша Халықаралық кеңес 2012 жылғы астық мөлшерінің болжамын 60 млн. тоннаға қысқартты. Қазақстан да алдыңғы жылдары рекордтық 29 млн. астық жинаған болса, үстіміздегі жылғы болжам бойынша алынатын астық 13 млн. тоннаны құрайды. Тіпті еліміздің солтүстік өңірлерінде жауын-шашын

мөлшері әдеттегіден ондаған есе аз түсіп, Қазақстан шаруалар одағының мәліметінше, астық мөлшері жоспарланғаннан 2 млн. тоннаға аз болу қаупі бар. Сәйкесінше, тапшылық салдарынан астық бағасы көтерілсе, бұл елдегі өзге де тұтыну себетін құрайтын тағам түрлеріне баға көтерілуіне әкелетіні сөзсіз.

Осы құрғақшылықтың нәтижесінде бидайдың қай түрлері құрғақшылыққа төзімді екенін көруге болады, мысалға «Омск-36» түрі судың аздығына шыдамды болса, «Қарабалық-90» түрі құрғақшылыққа шыдай алмады. Дихандардың айтуы бойынша, ылғал сақтайтын технологиялар қолданылған аймақтарда ғана 6-8 ц/га алуға болады, ал мұндай технологиялар қолданылмаған жерлерде егін мүлдем шықпай қалған. Бұл жағдай да инновациялық технологияларды жан-жақты қолдану мен өндіріске енгізу табиғи-климаттық жағдайларға төтеп беруде де аса қажетті екенін көрсетеді [4].

Агроөнеркәсіптік кешенді жүйелі және тұрақты дамыту үшін қыруар еңбек ету қажеттілігін байқаймыз. Сондықтан мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде АӨК дамыту болып айқындалды. Оның ішінде, Елбасымыз айтқандай, әлемдік нарықта өзге елдердің тауарларымен бәсекеге түсе алатын егін және мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеп, дайын өнім ретінде шығаруға баса назар аудару керек. Бұл салада тәуелсіздік жылдарында жеткен жетістіктеріміз аз емес екенін атап өтейін. Мысалға, соңғы он жылдың ішінде аграрлық сектордағы жалпы өнім көлемі 3,5 есе, ауылшаруашылығы өнімдер экспорты 3 есе өсіп, ұн мен бидай экспортынан әлемде көшбасшы орындардан көрініп келеміз. Екінші жағынан, еліміздің алдында 2015 жылға дейін еттің экспорттық әлеуетін 60 мың тоннаға жеткізу міндеті тұр. Болжам бойынша, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің жылдық орташа өсімі 2012-2016 жылдары 4,8 % құраса, тамақ өнімдерін өндіру шамамен жылына 10,2 % өсіп отырады.

2013-2020 жылдары аралығында АӨК дамыту бағдарламасын іске асыруға арналған республикалық және жергілікті көзделетін жалпы шығыстар барлығы – 3 194,5 млрд. теңгені құрайды. Агроөнеркәсіптік кешенді қолдауға бөлінетін қаражаттар динамикасын келесі суреттен көруге болады.

3-сурет – 2013-2020 жылдар аралығында ҚР АӨК дамытуға бөлінетін қаражат динамикасы

Ескерту: ҚР АШМ деректері негізінде автормен құрастырылған

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ел экономикасында ғылым мен білімге, инфрақұрылымдық жобаларды дамыту мен инновацияны қолдау, өндірісті заманауи жабдықтармен қамтамасыз ету дамудың даңғыл жолына апаратын қадам болып табылады. Дәл осы сияқты Қазақстанда да сәтті іске асу үстіндегі бірнеше жобаларды кеңінен насихаттап, халық тарапынан қызығушылық туғызып, АӨК индустриялануына, инновациялық дамуына жағдай жасауымыз қажет. Мысалға, Үкімет қазіргі таңда азық-түлік корпорациясы арқылы Оңтүстік Қазақстандағы мақта өңдеу саласына көп көңіл бөлуде; Ақтау айлағындағы бидай терминалының өткізу қабілетін ұлғайтуда; ОҚО мен Алматы облысында тамшылап суару технологиясы сәтті қолданылуда; бұдан бөлек, мал басын асылдандыру саласында да көптеген жобалар қолдау табуда. Мұның барлығы АӨК саласының индустриялануына және заманауи талаптарға сай мамандануына әкелетіні сөзсіз [5].

Қорыта айтқанда, орасан зор әлеует пен қаржылық қолдауды тиімді пайдаланып, АӨК индустриялды-инновациялық дамыту арқылы еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін келесідей шаралар жүзеге асырылуы тиіс:

1. Ең алдымен, халық тұтынатын негізгі азық-түлік өнімдерін өз елімізде өндіріп, әлемдік нарықтағы конъюнктураға байланыссыз тұрғындарға қол жетімді болуын жолға қою. Ол үшін тұтыну себетіндегі тағам түрлерін өндіру үшін қажетті ресурстарды тиімді пайдаланып, басым бағыттардың бірі ретінде айқындау қажет.

2. Отандық өндірушілерді шетелдік өндіру-

шілермен бәсекеде бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін инфрақұрылымды қалыптастыру.

3. Ауылшаруашылығы өнімдерімен жергілікті халықты қамтамасыз ету мақсатында өңдеу орталықтарын әр аймақта құруға жәрдемдесу. Шаруа қожалықтарына кәсіптерін коммерцияландыруға ақпараттық-ұйымдастырушылық, қаржылық және құқықтық көмек беру. Материалдық базасы қалыптасқан шағын кәсіпкерлік инновация енгізіп, халықты сапалы және табиғи азық-түлікпен қамтамасыз ете алатын кәсіпкерлікке негіз болады.

4. Қысқа, орта және ұзақмерзімді несиелеу механизмдерін үнемі жетілдіріп отыру. Ауыл шаруашылығы саласында тұтыну өнімдерін шығаратын кәсіпкерлерге қолдау көрсетіп, саланың инвестициялық тартымдылығын арттыру.

5. Азық-түлік сапасын қатаң қадағалайтын жүйе қалыптастырып, барлық өндірушілерге жоғары технологиялық талаптар қою. Сонымен қатар импорттық тауарлардың құрамын қатаң тексерістен өткізіп, гендік модификацияланған тауарларға барынша шектеу қою.

6. Агроөнеркәсіптік кешенде ресурстарды сақтайтын және экологиялық таза технологияларды енгізуді енгізу. Аграрлық өндірістің технологиялық деңгейін жоғарылату мақсатында Қазақстан климатына бейімделген технологиялар мен әдістерді ғылыми зерттеу мен негіздеуді мемлекет тарапынан қолдау.

7. Қазақстан ішіндегі азық-түлікті тасымалдауда логистикалық жүйені дамытып, отандық дайын өнімдерді аудан және аймақаралық

қашықтықта тиімді тасымалдану жолдарын қарастыру, әкімшілік кедергілерді азайту. Негізгі ауыл шаруашылық өнімдерді өңдеу мен сақтаудың арнайы мамандандырылған орталықтары мен логистикалық орталықтар құру.

Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекет пен жеке кәсіпорындар мен шаруа қожалықтарының бірлескен әріптестігі, ұйымдастырушылық-экономикалық, құқықтық, әкімшілік және әлеуметтік шаралардың өзара кешенді байланысы мен тиімді басқарылуы қажет.

Әдебиеттер

1 «Қазақстан Республикасының Ұлттық

қауіпсіздігі» туралы 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы.

2 Оспанов Э.С., Кайгородцев А.А. Продовольственная безопасность Казахстана: теория и практика // Вестник КАСУ – 2006. – №4. – 204 с.

3 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешенін дамыту жөніндегі 2013-2020 жылдарға арналған бағдарлама. – 19-20 бб.

4 Флинк О. Сухой закон природы // Эксперт Казахстан. – 2012. – №35-36 (377). <http://expert.ru/kazakhstan/2012/36/suhoj-zakon-prirody/>

5 Лемешев С. Пять шагов к продовольственной безопасности Казахстана // i-news интернет газеті. – 2011. – <http://i-news.kz/news/2011/12/01/6171663.html>

Ж. Шормакова

Необходимость и пути реализации индустриально-инновационного развития АПК для обеспечения продовольственной безопасности Казахстана

В статье рассматривается проблема обеспечения продовольственной безопасности Казахстана. Проводится системный анализ продовольственной безопасности Казахстана путем сравнения доли импорта в торговом балансе и доли переработки отечественных продуктов. Предложены пути решения продовольственной проблемы через индустриально-инновационное развитие АПК РК.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, импорт продуктов, сельскохозяйственная продукция, продукты питания отечественного производства, АПК Казахстана, индустриально-инновационное развитие АПК

Zh. Shormakova

The necessity and ways of realization of industrial and innovative development of agro-industrial complex to ensure food security in Kazakhstan

In this article the author considered problem of food security in Kazakhstan. Also is offered system analysis of food security in Kazakhstan by comparing the share of imports in the trade balance and the share of domestic food processing. In conclusion the author offered ways of solving the food problem in industrial and innovative development of agriculture of Kazakhstan.

Keywords: food security, foodstuffs import, agricultural products, home produced foodstuffs, agricultural complex of Kazakhstan, industrial and innovative development of agriculture.